

lerin yer aldığı eserde mahkemelerle hükümet idaresinin görevleri ve yetki sınırları, memurların muhakeme usulleri tartışılmış, kanunlarla ilgili açıklamalar yapılmıştır. Kitabın son bölümü hapisaneler hakkındadır. 6. *Vazîfe-i Adliyye-i Etlubâ* (İstanbul 1306). 7. *Galatât-ı Tercüme*. Said Bey, bu eserin yirmi beş yıllık çalışma hayatı esnasında kaydedilen kelime ve terimlerin bir araya getirilmesiyle meydana geldiğini belirtmektedir. Kelimeler Fransız alfabesindeki harf sırasına göre verilmiş, tercüme hataları ile yanlış kullanımlar örneklerle ortaya konulmuştur. Tamamı on sekiz defter olup ilk baskısı 1306'da (1889), on sekizinci baskısı 1324'te (1908) İstanbul'da yapılmıştır. 8. *Sefir ve Şehbenderler* (İstanbul 1307). Eserin birinci kısmında diplomasi mesleği ve devletler arası münasebetlerde diplomatların fonksiyonları üzerinde durulmuş, ikinci kısımda diplomasi mesleğine ve diplomatlara ait fıkralara yer verilmiştir. 9. *Ahmed Midhat Efendi Hazretleri'ne Arızadır* (İstanbul 1315). *Galatât-ı Tercüme*'nin on dördüncü defteri üzerine Ahmed Midhat Efendi'nin kaleme aldığı bir makalesine cevap olarak yazılmıştır. 10. *Teşhîr-i İzmihlâl* (İstanbul 1326). Said Bey, Şûrâ-yı Devlet'te Bidâyet Mahkemesi reisi iken aynı zamanda İntihâb-ı Me'mûrın Komisyonu üyeliğinde bulunmuş, bu komisyona dair kaleme aldığı ve sadrazama sunmak istediği lâyiha'yı daha sonra neşretmiştir. Komisyonunda görevli bir üyenin komisyona yönelik eleştiri yazısından ibaret olan eserde komisyonun amacından nasıl saptırıldığı manzum olarak anlatılmaktadır. 11. *Medhal-i Usûl-i Mes'ûliyyet-i Vukelâ* (İstanbul 1326). Bir girişle iki bölümden oluşan eserin girişinde vekillerin işledikleri suçlardan doğan sorumlulukları açıklanmış, birinci bölüm tanımlara, ikinci bölüm sorumluluk ve sınırlarına ayrılmıştır. 12. *Kâmûs-ı Saîd, Musavver-Fransızca'dan Türkçe'ye* (İstanbul 1334). Çok geniş olarak tasarlanan eser "Amphotère" kelimesine kadar olan maddeleri ihtiva etmektedir.

Said Bey'in bunların dışında hepsi İstanbul'da basılmış *Bulunsun* (1302), *Bu da Bulunsun* (1303), *Tatbîk-i Kavâid-i Fenn-i Kitâbet ve Numûne-i Muharrârât-ı Devâir-i Hükûmet* (1304), *Usûl-i Maîşet-i İnsan* (1307), *Teşebbüsât-ı Cürmiyye* (1308), *Târîh-i Hukuktan Bir Sayfa* (1311), *Hukûk-ı Siyâsiyye-i Osmâniyye Dersleri* (1329), *Bir Mazbata-i Sâli-fî's-safsata Sûretidir* (ts.) başlığını taşıyan, ders notları, yazıları ve polemiklerinden oluşan kitap ve risâleleri de bulunmaktadır.

tadır. Basılmış eserleri dışında Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı arasında resimli *Terâcim-i Ahvâl-i Muâsirîn* adlı biyografik bir çalışması vardır. Eser Filiz Anadolu tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır (2007, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, *Sicill-i Ahvâl Defteri*, nr. 200, s. 159; BA, DÜİT, nr. 37-2/9-14; BA, İrade-Dahiliye, 16 Cemâziyelevvel 1316, nr. 29; BA, YEE, nr. 15-1150-74-14/98-24, 38, 31; nr. 16-2070-161-II; nr. 35-1465-98-94; *Sultan Abdülhamid: Tahsin Paşa'nın Yıldız Hatıraları* (haz. Ali Ergenekon), İstanbul 1990, s. 163-164; Abdurrahman Âdil, *Hâdisât-ı Hukûkiyye ve Târîhiyye*, İstanbul 1922, s. 18-21; Ahmed Râsim, *Muharrir Bu Ya*, İstanbul 1926, s. 140; İbrahim Alaattin Gövsa, *Meşhur Adamlar: Hayatları-Eserleri*, İstanbul 1933-36, IV, 1403-1404; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 506; İbnülemin, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1614-1630; a.m.f., *Son Sadrazamlar*, bk. Fihrist; Ahmet Hamdi Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi* (İstanbul 1956), İstanbul 2001, s. 143, 344, 354, 357, 454; Asaf Tugay, *İbret: Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul, ts., I, 309; Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Ankara 1960, s. 199-201, 260-261; Ali Çankaya, *Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler*, Ankara 1968-69, II, 1068-1071; Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1976, s. 39; Bîrol Emil, *Mizancı Murad Bey: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1979, s. 616; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 1979, s. 107, 110, 145; Adnan Şişman, *Galatasaray Mektebi-i Sultanisi'nin Kuruluşu ve İlk Eğitim Yılları 1868-1971*, İstanbul 1989, s. 23; Cemil Meriç, *Kırk Ambar*, İstanbul 1980, s. 179-180; Ramazan Kaplan, *Klasikler Tartışması*, Ankara 1998, bk. Fihrist; Musa Aksoy, *Geleneğin Savaşçısı Hacı İbrahim Efendi*, Ankara 2005, s. 122-187; Cemal Işık, *Kemâl Paşa-zâde Said Bey'in Siyasî Yazıları* (yüksek lisans tezi, 2007), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; *Servet-i Fünûn*, 16 Teşrinievvel 1919, s. 7-8; *Vakit*, 16 Şaban 1295; 17 Şaban 1295; 17 Mart 1921; 22 Teşrinievvel 1920, s. 2; 31 Kânunuevvel 1917; 2 Kânunusâni 1918; *Tarîk*, 9 Safer 1304; *Tercümân-ı Hakikat*, 16 Şaban 1295; 24 Şaban 1295; *İkdâm*, 17, 18 Mart 1921; *Sabah*, 26 Temmuz 1908; 7 Eylül 1908; Mehmet Ali Beyhan, "Bir II. Abdülhamid Devri Aydını'nın Profili: Lastik Said Bey", *Osm.Ar.*, sy. 13 (1993), s. 167-205; "Said Mehmet Bey", *TDEA*, VII, 428.

MEHMET ALİ BEYHAN

SAİD b. BİTRİK

(سعيد بن البطريق)

(ö. 328/940)

et-Târîhu'l-mecmû' adlı
eseriyle bilinen tarihçi, tabip
ve Melkî patriği.

27 Zilhicce 263'te (10 Eylül 877) Fustat'ta doğdu. Hayatı hakkında bilinenler kendi eserinde ve Yahyâ b. Saîd el-Antâkî'nin *Târîhu'l-Antâkî*'de verdiği bilgilere da-

yanmaktadır. Tıp öğrenimi gördü ve tabip olarak şöhret kazandı. 8 Safer 321 (7 Şubat 933; *Eİ²* [İng.], VIII, 854) veya 13 Safer 323 (22 Ocak 935) tarihinde Mısır Melkî patrikliğine seçildi (*et-Târîhu'l-mecmû'*, s. 88) ve Eutykhios adını aldı. Ancak bu sırada Mısır Melkî kilisesinde ciddi bölünmeler yaşandığından patrikliği tartışma konusu oldu. Muhalliflerinin İhşîdî Hükümdarı Muhammed b. Tuğç nezdindeki girişimleri neticesinde patrikliği döneminde çeşitli mahrumiyet ve zorluklarla karşılaştı. 30 Receb 328'de (11 Mayıs 940) İskenderiye'de öldü.

Eserleri. 1. *et-Târîhu'l-mecmû' 'ale't-tahkîk ve't-taşdîk* (*Nazmû'l-cevher*). Müellifin kendisi gibi tabip olan kardeşi İshâ için yazdığı eser, İslâm dünyasında bir hristiyan tarafından Arapça kaleme alınmış ilk tarih kitabı kabul edilir. *et-Târîhu'l-mecmû'*, yaratılıştan Abbâsî Halifesi Râzî-Billâh'ın beşinci hilâfet yılı olan 326 (938) tarihine kadar gelen umumi bir tarihtir. Hz. Âdem'in yaratılışı, Kitâb-ı Mukaddes'e dayanan peygamberler tarihi, Hz. İsâ'nın doğumu, kilisenin ortaya çıkışı, heretik zümreler, dinî ihtilâfları gidermek için toplanan konsiller, Bizans ve Sâsânîler eserin İslâm öncesine dair kısmının temel konuları arasındadır. İslâm döneminde Hz. Peygamber'den kısaca bahsedildikten sonra her halife devrine ait olaylar kısa notlar halinde zikredilmiş, bu arada Melkâiyye başta olmak üzere İslâm ülkelerinde yaşayan hristiyanlar ve özellikle İskenderiye, Kudüs, Antakya ve İstanbul patrikleriyle Bizans'a dair bilgilere yer verilmiştir. Kitâb-ı Mukaddes yanında Sâsânî hükümdarlarına dair İbnü'l-Mukaffa' tarafından tercüme edilen *Hudâyname*, halk hikâyeleri ve Osman b. Sâlih (ö. 219/834) adlı müslüman bir tarihçinin rivayetleri *et-Târîhu'l-mecmû'*un kaynakları arasında yer alır. Bu eser de birçok tarihçi tarafından kaynak olarak kullanılmış olup Süryânî tarihçisi Mekîn ile Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî bunlar arasında sayılabilir. İbnü'l-Bitrîk ile Fustat'ta görüştüğünü söyleyen Mes'ûdî, onun eserini hristiyan müellifler tarafından kaleme alınan önemli tarih kaynakları arasında zikreder (*et-Tenbîh*, s. 154). Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, 326 (938) yılından sonraki olayları anlatan *et-Târîh*'ini Saîd b. Bitrîk'in eserine zeyil olarak yazmıştır. *et-Târîhu'l-mecmû'*un İskenderiye ve Antakya nüshalarına dayanan çok sayıda yazması günümüze ulaşmıştır. İskenderiye nüshalarının müellif nüshasına dayanan

diği, daha hacimli olan Antakya nüshalarının XI-XIV. yüzyıllarda bazı Melkî tarihçileri tarafından derlendiği ileri sürülmektedir (*Elr.*, IX, 78). Eserin muhtelif neşirleri yapılmış ve değişik dillere tercüme edilmiştir (nşr. ve Lat. trc. J. Selden – E. Pococke [*Contextia Gemmarum sive Eutychie Patriarchae Alexandrini Annales*, I-II, Oxford 1658-1659]; nşr. L. Cheikh – B. Carra de Vaux – H. Zayyat [*Eutychie Patriarchae Alexandrini Annales*, I-II, Paris 1906-1909; Beyrut 1906-1909]; nşr. ve Alm. trc. M. Breydey [*Das Annalenwerk des Eutychie von Alexandrien; ausgewählte Geschichten und Legenden kompiliert von Sa'îd ibn Batrîq um 935 AD*, I-II, Louvain 1985]; İtalyanca trc. B. Piro-ne [*Eutichio, Patriarcha de Alessandria: Gli Annali*, Cairo-Jerusalem 1987]). 2. *Kitâbü'l-Cedel beyne'l-mu'hâlif ve'n-naş-rânî*. Hristiyanlığı, Kadıköy Konsili kararlarını ve Melkâiyye inançlarını savunmak amacıyla kaleme alınmıştır (İbn Ebû Usaybia, s. 546). 3. *Kitâb fi't-ṭib (Künâş)*. Eserin bir nüshası Halep'te Menâdilî koleksiyonunda bulunmaktadır (Sezgin, III, 297; *EP*² [İng.], VIII, 854). İbnü'l-Bitrîk üzerine araştırmalar yapan M. Breydey *Etudes sur Sa'îd Ibn Batrîq et ses sources* adıyla bir eser kaleme almıştır (Louvain 1983). Saîd b. Bitrîk'e izâfe edilerek yayımlanan *Kitâbü'l-Burhân* adlı reddiye türü eserin (nşr. ve trc. P. Cachia – W. M. Watt, *Eutychieus of Alexandria: The Book of the Demonstration [Kitâbü'l-burhân]*, I-II, Louvain 1960-1961) X. yüzyılda yaşamış Filistinli bir rahibe ait olduğu belirtilmektedir (*EP*² [İng.], VIII, 855; *Elr.*, IX, 78).

BİBLİYOGRAFYA :

Saîd b. Bitrîk, *et-Târîḫu'l-mecmûc* (nşr. L. Şeyho v.dğr.), Beyrut 1909, s. 88, ayrıca bk. tür.yer.; Mes'ûdî, *et-Tenbîh*, s. 154; Yahyâ b. Saîd el-Antâkî, *Târîḫu'l-Antâkî* (nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî), Trablus 1990, s. 17-18, 20, 23-28, 274; İbn Ebû Usaybia, *'Uyûnû'l-enbâ*, s. 545-546; L. Leclerc, *Histoire de la médecine arabe*, Paris 1876 → Frankfurt 1996, I, 404-405; Brockelmann, *GAL*, I, 154-155; *Suppl.*, I, 228; G. Graf, *Geschichte der Christlichen Arabischen Literatur*, Vaticana 1947, II, 32-38; *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, I, 389; Sezgin, *GAS*, III, 297; Şâkir Mustafa, *et-Târîḫu'l-'Arabî ve'l-mü'errîḫûn*, Beyrut 1980, II, 440-441; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 508-509; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 78-79; Françoise Micheau, "Saîd b. al-Bitrîk", *EP*² (İng.), VIII, 853-856; Sidney H. Griffith, "Eutychieus", *Elr.*, IX, 77-78; L. I. Conrad, "Eutychieus (d. 328/940)", *Encyclopedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, I, 211.

CASİM AVCİ

SAİD b. CÜBEYR

(سعيد بن جبیر)

Ebû Abdillâh (Ebû Muhammed) Saîd
b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî
(ö. 94/713 [?])

Hadis ve tefsir konusundaki
rivayetleriyle bilinen tâbîi.

Tercih edilen görüşe göre 45 (665) yılında Mekke'de doğdu. Babası ile annesi Ümmü Dehmâ hakkında bilgi yoktur. Kaynaklar onu, Kureys kabilesinin Esed b. Huzeyme koluna bağlı Vâlibe b. Hâris oğullarının âzâtlısı Habeş asıllı siyahî bir kişi olarak tanıtır. Bu sebeple Esedî ve Vâlibî, hayatının en verimli döneminin Küfe'de geçirdiği için Kûfî nisbeleriyle anılmaktadır. Saîd ilk eğitimini Mekke'de Abdullah b. Abbas'tan aldı. Çok küçük yaşta onun ders halkasına dinleyici olarak katıldı. Kısa zamanda Kur'an okumayı öğrenince hocasının dikkatini çekti ve onun özel olarak ilgilendiği talebeleri arasına girdi. Hadis dinlemeye İbn Abbas'ın ders halkasında başladı ve dinlediği hadisleri ezberledi. Bu dönemde ilim ezbere ve ezberden rivayette dayandığı halde Saîd mecliste okunan hadisleri yazıyor, yazı malzemesi bitince avucuna, bazan ayakkabısına not alıyor, daha sonra bunları sahifelere kaydediyordu (Ahmed b. Hanbel, I, 50, 394; Zehebî, *A'lâmü'n-nübela*, IV, 335).

Evleninceye kadar İbn Abbas'ın ders halkasına devam eden Saîd hadis, tefsir ve fıkıh konularında yetiştikten sonra muhtemelen yirmi yaşlarında Küfe'ye yerleşti. Her yıl biri umre, diğeri hac olmak üzere en az iki defa Hicaz bölgesine gider, Mekke'de Abdullah b. Abbas, Medine'de Abdullah b. Ömer ile görüşür, onların ders halkalarına katılırdı. Önceleri kendisinden aldığı hadisleri naklederken çok dikkatli davranmasını tembih eden İbn Abbas, Saîd'in ilimde yeterli bir seviyeye ulaştığını görünce uyarılarından vazgeçti, hatta Mekke'ye geldiğinde kendisinin ders halkasında hadis rivayet etmesini istedi. Saîd bunun uygun olmayacağını söyleyince bu konuda ısrar etti. İbn Abbas, hayatının sonlarına doğru Küfe'den bazı kimseler gelip kendisine soru sorduklarında aralarında Saîd b. Cübeyr varken Mekke'ye gelmelerinin gereksiz olduğunu söyler ve insanları ona yönlendirirdi. Saîd, İbn Abbas'tan sonra en çok Abdullah b. Ömer'den faydalandı, özellikle fıkıh konusundaki birikimini ondan elde etti. 68 (687) yılında İbn Abbas'ın, 73 (692) yılında İbn Ömer'in vefatına kadar onlarla görüşmeyi sürdürdü.

Bu arada Küfe'de bir ders halkası oluşturarak öğretim faaliyetine başladı, fetva verdi ve devlet idaresinde görev aldı.

Saîd b. Cübeyr, Emevî Valisi Haccâc b. Yûsuf ile birkaç defa karşılaştı. İlki Abdullah b. Abbas'ın Mekke'deki ders halkasında talebelik döneminde gerçekleşti ve yönetime karşı gelmemesi konusunda uyarıldı. İkinci karşılaşmaları, Haccâc'ın Hicaz valiliğine tayini ve Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de muhasara edilmesi (71/690) esnasında oldu. Muhasaradan sonra halktan Abdülmelik b. Mervân adına biatı alan Haccâc o sırada Mekke'ye gelen Saîd'den de zorla biat aldı. Saîd, 75 (694) yılında Irak valisi olarak Küfe'ye gelen Haccâc ile üçüncü defa karşılaştı. Öncekilerin aksine bu defa Saîd'e karşı olumlu davranan Haccâc, onu Küfe kadılığına tayin etti (Ahmed b. Hanbel, I, 56) ve imâmet görevini de ona verdi. Ancak gerek kadılık gerekse imamlık görevleri o güne kadar mevâlîye verilmediğinden Emevî taraftarları buna karşı çıktı. Bunun üzerine Haccâc onu görevden aldı, yerine Ebû Bürde el-Eş'arî'yi getirdi. Saîd'i de görüşüne başvurmadan hiçbir hükmün karara bağlanmayacağı bir vezir ve kâtip olarak tayin etti. Saîd zaman zaman Haccâc'ın meclislerine katılıp dinî sorulara cevap vermiş (Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 303), Halife Abdülmelik'in rüyalarını yorumlamış ve onun isteği üzerine hazırladığı tefsiri muhtemelen bu yıllarda kaleme almıştır. Saîd'in bu dönemde resmî görev kabul etmesinin toplumu ıslah etme ve zulmü engelleme ümidinden kaynaklandığı belirtilmektedir.

Küfe'deki görevi esnasında Haccâc'ın birçok icraatını tasvip etmediği halde bunu açığa vurmayan Saîd b. Cübeyr'in daha sonra tavrı değişmeye başladı. Bu sırada Haccâc, İbnü'l-Eş'as Abdurrahman b. Muhammed'i 40.000 kişilik bir ordunun başında Sicistan'ın fethine gönderirken (İbnü'l-Esîr, IV, 455) Saîd'i de ordunun maaşlarını dağıtmakla görevlendirdi. İbnü'l-Eş'as, Sicistan'da bazı yerleri ele geçirdikten sonra kış mevsiminin gelmesi sebebiyle, ayrıca bölgeyi tanımak ve haraç toplamak düşüncesiyle harekâtı durdurmaya karar verince fetihlerin devam etmesini isteyen Haccâc ile aralarında ihtilâf çıktı ve İbnü'l-Eş'as ordu kumandanlığından azledildi. Bunun üzerine İbnü'l-Eş'as isyan etti. Saîd b. Cübeyr de onun yanında yer aldı ve Haccâc'a karşı yapılan Deyrülcemâcim savaşına katıldı (82/701). Savaş bozgunla sonuçlanıp İbnü'l-Eş'as'ın ordusu dağılıncı Saîd kaçtı ve Haccâc'dan yaklaşık on iki sene